

Μεταφραστικά προβλήματα

του Νίκου Γουλανδρή

Βίκτωρ Ουγκώ, Η τελευταία μέρα ενός καταδίκου, Κλωντ Γκε, δύο νουβέλες, Μετάφραση Διαπανεπιστηματικό Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών Μετάφραση-Μεταφραστεολογία, Μεταίχμιο λογοτεχνία, Αθήνα [Δεκέμβριος 2003], ISBN: 9603756466, σελ. 272, τιμή: 15 ευρώ.

«Ο Κλωντ είχε ξανακαθίσει και ο ίδιος στον πάγκο του και είχε ξαναπιάσει τη δουλειά του, όπως ο Άγιος Ιάκωβος ο Οικτίζομων θα είχε ξαναρχίσει την προσευχή» (222/223). Ο αναγνώστης θα διαβάσει στη σελίδα 223 και μία υποσημείωση γι' αυτόν τον «Άγιο Ιάκωβο τον Οικτίζομονα»: «Ιακωβίνος μοναχός (1567-1589). Δολοφόνησε τον βασιλιά Ερρίκο III, κατά την περίοδο των θρησκευτικών πολέμων». Δεν μπορώ να πω πως είδα όλες τις εκδόσεις αυτού του κειμένου του Ουγκώ, αλλά όσες μπόρεσα να δω, όλες σε αυτή τη φράση γράφουν μόνο Jacques Clément, Ζακ Κλεμάν ή, αν πολύ το θέλετε, Ιάκωβος Οικτίζομων. Γ' αυτόν τον Ζακ Κλεμάν, «Ιακωβίνο μοναχό» (παλαιότερη ονομασία των Δομινικανών μοναχών), λεξικά και βιβλία ιστορίας αναφέρουν όσα γράφει και αυτή η υποσημείωση – π.χ. το επίτομο εγκυκλοπαιδικό λεξικό Ελευθερουδάκη στο άρθρο Ερρίκος Γ' αναφέρει γι' αυτόν τον βασιλιά της Γαλλίας «εδολοφονήθη υπό τίνος Δομινικανού», όπως και η έκδοση Μασέν (Jean Massin) των Απάντων Ουγκώ, η οποία στην αντίστοιχη σημείωση γράφει (μεταφράζω): «Ο Δομινικανός ο οποίος δολοφόνησε τον Ερρίκο Γ'». Οι λόγοι που οδήγησαν να γίνει στο ελληνικό

κείμενο αυτή η μετάθεση του Ζακ Κλεμάν από τις γραμμές των Δομινικανών μοναχών και των βασιλοκότων στις τάξεις των αγίων θα άξιζε να έχουν διευκρινιστεί σε μια σημειώση (αν όχι για κανέναν άλλο λόγο αλλά για να μπει στη θέση του και αυτός ο Βολταίρος που κάπου έχει γράψει πως τον καιρό εκείνο, σε εποχές διχόνοιας, «ο φανατισμός στη Γαλλία έφτασε ως το σημείο να τοποθετείται το πορτρέτο αυτού του φονιά πάνω στις άγιες τράπεζες με χαραγμένα από κάτω αυτά τα λόγια: Άγιε Ζακ Κλεμάν, προσευχήθείτε υπέρ μηών»).

Η «νέα μετάφραση» της «νουβέλαις» Κλωντ Γκε, μετάφραση η οποία σχολιάζεται σε αυτό το σημείωμα είναι –αντιγράφω από τη σελίδα 11 του τόμου-προϊόντων μεταφραστικών εργαστηρίων του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Μετάφρασης-Μεταφραστεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και συμμετοχή του προγράμματος στον εορτασμό για τα 200 χρόνια από τη γέννηση του Ουγκώ.

Η έκδοση, συνεργασία πανεπιστημιακού τμήματος και καλού εκδότη, θα μπορούσε να ελπίζει κανείς πως διαθέτει όλες τις «εγγυήσεις» καλής ποιότητας. Και όμως η προσεκτική ανάγνωση δείχνει πως έχει ατέλειες, από τις οποίες θα μπορούσε να την έχουν προστατεύσει κυρίως μια ουσιαστικότερη προετοιμασία αλλά και καλύτερη επιμέλεια.

Σε παρένθεση μόνο θα σημειώσω πως στο κείμενο της μετάφρασης Η τελευταία μέρα ενός καταδίκου, στο κεφάλαιο XXV, σελίδα 127 του τόμου, δεν έχει τυπωθεί η δεύτερη παράγραφος του γαλλικού κειμένου: *J'ai demandé une table, une chaise, et ce qu'il faut pour écrire. On m'a apporté tout cela.* (Le Dernier Jour d'un Condamné, 463) (Ζήτησα ένα τραπέζι, μία καρέκλα και

τα χρειαζούμενα για γράψιμο. Όλα αυτά μου τα φέρανε.) [Οι παραπομπές στο γαλλικό κείμενο γίνονται στην έκδοση Victor Hugo, Œuvres complètes, τόμος Roman I, Robert Laffont, 1985]. Εδώ λείπει –ξεχνιέται; – μία παράγραφος αλλά και άλλες παραλείψεις κομματιών φράσεων θα αναφερθούν μέσα σε αυτό το σημείωμα.

Πάντα σε παρένθεση θα σημειώσω πως στο ίδιο κείμενο –κεφάλαιο XXXII– ένα σημείο του διαλόγου του δεσμοφύλακα με τον κατάδικο πιθανόν να είναι ακατανόητο στον έλληνα αναγνώστη. Ο δεσμοφύλακας ρωτάει τον κατάδικο αν έχει «καλή καρδιά» και αν θα ήταν διατεθειμένος «να δώσει ευτυχία» σε εναν άνθρωπο κ.λπ. Ο κατάδικος απαντάει «Απ' το Σαραντόν ήρθες» (σελίδα 144). Αυτό το «Σαραντόν», κάποτε φρενοκομείο (όπως άλλωστε πληροφορεί η σημείωση 15 αυτού του τόμου), έχει (ή είχε) στα γαλλικά τη θέση που έχει (ή είχε) το «Δαφνί» στα ελληνικά σε εκφράσεις όπως «(είμαι) για το Δαφνί» (η αντίστοιχη γαλλική έκφραση είναι «*bon pour Charenton*»). Έτσι στα παράξενα που ρωτάει ο δεσμοφύλακας, ο κατάδικος του λέει «Είσαι με τα καλά σου;» ή «Από το φρενοκομείο το έσκασες;» ή κάτι ανάλογο.

Κάποιες σημειώσεις προσθέτουν στο «σκοτεινό» σημείο προς διευκρίνιση του οποίου γράφτηκαν (ή και αντιγράφτηκαν, όπως είναι θεμιτό) μια διευκρίνιση εξίσου σκοτεινή με την αρχική αδιαφάνεια. Έτσι όταν στο κείμενο αναφέρεται (σελ. 65) το «νεκροταφείο του Κλαμάρ», η σημείωση (αρ. 12) επιχειρεί να διευκρίνισε «βρισκόταν κοντά στο μπουλβάρ Σαιν Μαρσέλ», όπως δηλαδή θα «φώτιζα» τον γάλλο αναγνώστη κάποιου ανάλογου ελληνικού κειμένου διευκρινίζοντάς του π.χ. πως το νεκροταφείο της Μεταμόρφωσης εί-

ναι κοντά στη λεωφόρο Τατοΐου. Άλλου πάλι, σε χωρία για τα οποία ο αναγνώστης θα ήθελε κάποια διευκρίνιση δεν υπάρχει τίποτα. Έτσι στη σελίδα 230 ο Κλωντ Γκε στο δικαστήριο «κοίταξε κατάματα το άρθρο 296, κι ἔβαλε κάτω απ' αυτό το κεφάλι του», αλλά φαίνεται πως μια σημείωση για το προβλέπει το άρθρο 296 του γαλλικού ποινικού κώδικα κρίθηκε λιγότερο αναγκαία από τις πληροφορίες για το μπουλβάρ Σαιν Μαρσέλ. Για την μετάφραση αυτού του κειμένου δεν θα κάνω εδώ άλλο σχόλιο.

• Σελίδα 12: «Το 1828 – είναι δεν είναι 16 χρονών» – ενώ από την πρώτη αράδα του προλόγου της έκδοσης ξέρουμε πως ο Βίκτωρ Ουγκώ γεννήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 1802.

• Σελίδα 14: «Στις 9 Ιουνίου 1849 εκφωνεί «συγκλονιστικό λόγο» για την «εξαθλίωση του λαού και την εξάλειψη της φτώχειας». Η σωστή ημερομηνία είναι 9 Ιουνίου 1849 [La Misère, Œuvres complètes, τόμος Politique, 199-206]. Η σημείωση 3 στην οποία γίνεται παραπομπή από αυτό το χωρίο αναφέρει: «Η φράση αυτή («l'extinction du paupérisme») είχε γίνει κοινόχροστη και ο Φλωμπέρ την αναφέρει στο Λεξικό των κοινών τόπων». Έτσι θα είναι, μολονότι αγνοώ αν, επειδή ήταν «κοινόχροστη» η φράση, έγινε από τον Φλωμπέρ η εγγραφή «Extinction: Ne s'emploie qu'avec paupérisme». Σε αυτό το κείμενο του Ουγκώ –οιλία στο κοινοβούλιο– γίνεται λόγος για «misère», άλλωστε ο αγώνας εναντίον της μιζέριας είναι το θέμα του, αλλά διατύπωση «l'extinction du paupérisme» δεν μπόρεσα να βρω σε αυτό.

• Σελίδα 15: Το παράθεμα από την επιστολή του Ουγκώ στον λόρδο Πάλμερστον καταλήγει «Χθες η Γαλλία ήταν η Δημοκρατία, αύριο θα είναι η Ευρώπη». Αν η φράση σάς φαίνεται παράξενη, έχετε δίκιο· το κείμενο είναι «Η δημοκρατία, χθες ήταν η Γαλλία, αύριο θα είναι η Ευρώπη» – La démocratie c'était hier la France; ce sera demain l'Europe [A lord Palmerston, Œuvres complètes, τόμος Politique, 462]

• Ο τίτλος έργου που αναφέρεται

Χαν της Ισλανδίας στη σελίδα 16, γίνεται Ισλανδός(ς) Χαν στη σελίδα 251. Πάλι στη σελίδα 16 ο τίτλος ενός έργου είναι Μπουγκ-Ζαργκάλ, αλλά στη σελίδα 23 το ίδιο έχει γίνει Μπυργκ-Ζαργκάλ.

• Σε υποσημείωση στη σελίδα 18 διαβάζουμε πως «Gueux σημαίνει: εξαθλιωμένος, ζητιάνος», αλλά στη σελίδα 193 σημαίνει: «Πένης, επαίτης, κατεργάρης».

• Μεγαλύτερη αδικία για την έκδοση μου φαίνονται διατυπώσεις όπως (σελίδα 12/13) «Η γκιλοτίνα [...] «είναι για τον Ουγκώ πρώτα πρώτα ισχυρή συγκίνηση και οπτική φαντασία»» – τι μπορεί να σημαίνει «οπτική φαντασία»;

• Ή όπως (σελίδα 13) «δεν θα πάψει να στηλιτεύει την κοινωνική αδικία και να διεκδικεί για τον άνθρωπο τη θέση που του αρνείται η κοινωνία» – τι μπορεί να σημαίνει «να διεκδικεί για τον άνθρωπο τη θέση που του αρνείται η κοινωνία»;

• Ή όπως (σελίδα 18) «Για τον Ουγκώ [...] Οι κατάδικοι είναι άρρωστοι που η κοινωνία οφείλει να τους θεραπεύσει» – τι μπορεί να σημαίνει αυτό το «η κοινωνία οφείλει να τους θεραπεύσει»;

• Στον πρόλογο της μετάφρασης του έργου Κλωντ Γκε, στη σελίδα 195 του τόμου, διαβάζω: «Στο χειρόγραφο του Κλωντ Γκε βρίσκουμε την εξής αφιέρωση που φυσικά δεν υπάρχει σε αυτό το έντυπο», αλλά μένει αδιευκρίνιστο για ποιο έντυπο πρόκειται.

• Στον ίδιο πρόλογο, σελίδα 196, διαβάζω: «Πρόγραμμα υπήρξε κάποιος [...] φυλακισμένος [...] τον οποίο η βασιλική δικαιοσύνη είχε καταδικάσει σε θάνατο την Παρασκευή Ιη Ιουνίου 1832». Η διατύπωση «τον οποίο η βασιλική δικαιοσύνη είχε καταδικάσει σε θάνατο την Παρασκευή Ιη Ιουνίου 1832» ελληνικά μπορεί να σημαίνει μόνο πως η απόφαση πάρθηκε στην αναφερόμενη ημερομηνία, η οποία όμως είναι η ημερομηνία της εκτέλεσης· η καταδικαστική απόφαση χρονολογείται από τον Μάρτιο του ίδιου χρόνου.

Κάποτε οι απλουστευτικές διατυπώσεις φαίνεται να απηχούν ακόμα απλουστευτικότερες ελληνικές αποδόσεις χωρίων του γαλλικού κειμένου.

• Στον πρόλογο του τόμου, στη σελίδα 19, διαβάζω την τελευταία αράδα: «Αφού το δίκαιο δεν αρκεί, η αυτοδικία επιβάλλεται». Η κατακλείδα αυτή του προλόγου απηχεί, νομίζω, την φράση (σελ. 220) –μιλάει ο Κλωντ Γκε– «Οτι η ανάγκη να αυτοδικήσει ήταν για αυτόν λύση απελπισίας και δεν μπορούσε να κάνει αλλιώς». Το γαλλικό κείμενο είναι: «Que la nécessité de se faire justice soi-même était un cul-de-sac où l'on se trouvait engagé quelquefois», δηλαδή «Οτι η ανάγκη αυτοδικίας είναι ένα αδιέξοδο στο οποίο βρίσκεται κανείς κάποτε κλεισμένος (πιασμένος)» [Claude Gueux (=CG), 870]. Είμαστε μακριά από την αντίληψη «αφού το δίκαιο δεν αρκεί, η αυτοδικία επιβάλλεται και είναι δύο διαφορετικοί Κλωντ Γκε αυτός που λέει το ένα και αυτός που θα έλεγε το άλλο.

• Στη σελίδα 199, το έργο αρχίζει με την πρόταση «Πριν εφτά οχτώ χρόνια ζούσε στο Παρίσι ένας φτωχός εργάτης που τον έλεγαν Κλωντ Γκε». Αν ο συγγραφέας αυτό ήθελε να πει, θα μπορούσε να το έχει γράψει έτσι και στα γαλλικά, όμως έχει γράψει «Πριν εφτά ή οχτώ χρόνια ζούσε στο Παρίσι ένας άνθρωπος, φτωχός εργάτης, που τον έλεγαν Κλωντ Γκε» – «Il y a sept ou huit ans, un homme nommé Claude Gueux, pauvre ouvrier, vivait à Paris» [CG, 863]. Για κάποιο λόγο ο συγγραφέας θέλησε να βάλει και αυτό το «ένας άνθρωπος». Αν το κόψιμο αυτής της λέξης «άνθρωπος» στη μετάφραση δεν αλλάζει το νόημα, ας την αφήσουμε αφού ο συγγραφέας θέλησε να την γράψει εκεί. Αν το κόψιμο αυτής της λέξης στη μετάφραση αλλάζει το νόημα, τον προσανατολισμό ή έστω την απόχρωση του κειμένου, ένας λόγος παραπάνω να μην την αγγίξουμε.

Οι μικρές μετατοπίσεις στο ελληνικό κείμενο συνεχίζονται και στο πορτρέτο του Κλωντ Γκε:

Στη σελίδα 200: «Έχει το μέτωπο ψηλά [...] μάτια γλυκά και έντονα, βαθυλωμένα κάτω από τα καλοσχεδιασμένα τόξα των φρυδιών του». Πέρα από το μέτωπο, που δυσκολεύομαι να καταλάβω, όπως οι νεοσύλλεκτοι του Ροΐδη το παράγγελμα «οι ώμοι εις την φυσικήν αυτών θέσιν», πώς θα γινόταν, όταν

πρόκειται, όπως εδώ, για χαρακτηριστικά, ένας άνθρωπος να μην το έχει ψηλά, ο Κλώντ Γκε σε αυτή την περιγραφή όπως λέει το γαλλικό «Il avait le front haut [...] l'oeil doux et fort puissamment enfoncé sous une arcade sourcilière bien modelée», δηλαδή «είχε μέτωπο πλατύ [...] μάτια γλυκά και πάρα πολύ βαθύνωμένα κάτω από τα καλοσχεδιασμένα τόξα των φυσιών του» [CG, 863].

• Στη σελίδα 202: «Πράγμα που ήταν απλώς ψευδαίσθηση της οπτικής», πιθανότατα αυτό το «ψευθαίσθηση της οπτικής» θέλει να πει «οφθαλμαπάτη» ή «οπτική απάτη» – «Ceci n'est qu'une illusion d'optique» (CG, 864).

• Στη σελίδα 204/205: «Ισως και ο ίδιος ώρες ώρες να αμφέβαλλε αν ήταν βασιλιάς ή φυλακισμένος», είναι παράξενη αυτή η αμφιβολία: μήτως πρόκειται για αναρώτηση, αμφιταλάντευση; «Il devait douter lui-même par moments s'il était roi ou prisonnier» – «Ισως και ο ίδιος ώρες ώρες να αναρωτιόταν αν ήταν βασιλιάς ή φυλακισμένος» [CG, 865]. Τα λεξικά και οι γραμματικές αναφέρουν αυτή τη χρήση του ρήματος *douter*.

Κάποτε μία γαλλική λέξη αποδίνεται με ποικιλά ελληνικά. Το επίρρομα *gravement* (το λεξικό Ήπιτη γράφει: «εμβριθώς, σοβαρώς, σπουδαίως, (μουσική) ολίγον βραδέως» και ας τολμήσω να συμπληρώσω «βαριά» και «σεμνά») υπάρχει τέσσερις φορές μέσα στο γαλλικό κείμενο: 1. «Claude n'en laissa pas passer un sans avertir gravement le directeur» (CG, 868), όπου αποδίνεται «σοβαρά» – «Ο Κλωντ δεν άφησε να περάσει ούτε μέρα χωρίς να πληροφορήσει σοβαρά το διευθυντή» (215). 2. «Alors il se leva, traversa gravement une partie de la salle, et alla s'accouder sur l'angle du premier métier à gauche» (CG, 871), όπου αποδίνεται «αργά» – «Σηκώθηκε λοιπόν, διέσχισε αργά ένα μέρος της αίθουσας και πήγε και στάθηκε στη γωνία της πρώτης μηχανής στα αριστερά» (223). 3. «Il monta sur l'échafaud gravement» (CG, 875), όπου αποδίνεται (με επίθετο) «σκυθρωπός» – «Ανέβηκε στο ικρίωμα

σκυθρωπός» (236). 4. «Les chambres, tous les ans, sont gravement occupées» (CG, 876), όπου αποδίνεται «ασφυκτικά» (239).

Δηλαδή προγράμματι το «σοβαρά», επίρρομα, το «αργά», επίρρομα, το «σκυθρωπός», επίθετο, και το «ασφυκτικά», επίρρομα, είναι συνώνυμα; Επίσης η «μηχανή» που αναφέρεται στο παράθεμα 2 εδώ, αποδίνει τη λέξη *métier*, ο αργαλίς (άλλωστε υφαντήριο ήταν το εργαστήριο στο οποίο ήταν ενταγμένος στη φυλακή ο Κλωντ Γκε). Έχει αποδοθεί μία φορά «δουλειά» (206), μία φορά «πάγκος» (212), και τέσσερις φορές «μηχάνημα» και «μηχανή», από δυο φορές η κάθε απόδοση (222, 223).

• Στη σελίδα 219 μιλάει ο Κλωντ Γκε: «Εγώ, [...] τον δίκασα και τον καταδίκασα σε θάνατο». Και υποσημειώνει ο Ουγκώ στο «σε θάνατο» – *textuel*, δηλαδή πως είναι έτσι «στο κείμενο», είναι η αυθεντική δήλωση του Κλωντ Γκε [CG, 869]. Παραλείπεται – ξεχνιέται; – στο ελληνικό αυτό το «στο κείμενο».

• Στη σελίδα 226: «Σήκωσε το χέρι του και, πριν ο διευθυντής προλάβει να βγάλει μια κραυγή, τρεις τσεκουριές, φρικτό να το περιγράφει κανείς, το ίδιο δυνατές κι οι τρεις στο ίδιο σημείο, του άνοιξαν το κρανίο». Το γαλλικό κείμενο [CG, 872] είναι «Cette main se leva, et avant que le directeur eût pu pousser un cri, trois coups de hache, chose affreuse à dire, assenés tous les trois dans la même entaille, lui avaient ouvert le crâne» – η σκηνή περιγράφεται μέσα από τα μάτια των παρευρισκόμενων που είδαν τον Κλωντ Γκε «κα βγάζει από το παντελόνι του το δεξί του χέρι» και είδαν: «Το χέρι αυτό σηκώθηκε και πριν ο διευθυντής μπορέσει να βγάλει μια κραυγή, τρεις τσεκουριές, φρικτό και να το πει κανείς, δοσμένες και οι τρεις στην ίδια μηχανατιά, του είχαν ανοίξει το κρανίο». Το «ίδιο δυνατές» είναι πέρα από το κείμενο.

• Στη σελίδα 227: «[Και τελικά έπεσε σε μια λίμνη αίματος, λιπόθυμος, πάνω στο νεκρό.] Ποιος απ' τους δυο ήταν το θύμα;» Η δεύτερη πρόταση, έτσι ακρωτηριασμένη, είναι πράγματι ισοδύναμη

με το γαλλικό [CG, 872] «Lequel des deux était la victime de l'autre?» – «Ποιος απ' τους δυο ήταν το θύμα του άλλου?»;

• Στην ίδια σελίδα (227): «Έχει χάσει πολύ αίμα, αλλά το ψαλίδι με το οποίο είχε τη συγκινητική επιλογή να αυτοτραυματιστεί δεν είχε κάνει καλά τη δουλειά του. Κανένα χτύπημα δεν ήταν θανατηφόρο. Ήταν θανατηφόρα μόνο τα χτύπημα που είχε κάνει στον κ. Ντε». Σε αυτή την πρόταση δυσκολεύομαι να καταλάβω τι μπορεί να σημαίνει «το ψαλίδι με το οποίο είχε τη συγκινητική επιλογή να αυτοτραυματιστεί», και με παραξενεύει το ρήμα «κάνω» στο χωρίο «τα χτύπημα που είχε κάνει». Το αντίστοιχο γαλλικό κείμενο είναι «Il avait perdu une grande quantité de sang; mais les ciseaux avec lesquels il avait eu la superstition touchante de se frapper avaient mal fait leur devoir, aucun des coups qu'il s'était portés n'était dangereux. Il n'y avait de mortelles pour lui que les blessures qu'il avait faites à M. D.» [CG, 872]. Η διατύπωση «συγκινητική επιλογή» φαίνεται να αποδίνει το γαλλικό «la superstition touchante», κατά λέξη «συγκινητική πρόληψη, συγκινητική δεισιδαιμονία», πρόληψη και δεισιδαιμονία με την έννοια της άλογης πίστης, της άλογης προσήλωσης, της άλογης αφοσίωσης σε κάπι ή σε κάποιον. Ο Κλωντ Γκε χρησιμοποιεί το ψαλίδι της γυναίκας του από «συγκινητική προσήλωση» σε αυτήν. Η ελληνική απόδοση «θανατηφόρο» είναι η ίδια για δυο διαφορετικές γαλλικές λέξεις «dangerous» – επικίνδυνο και «mortel» – θανατηφόρο. Και η μετάφραση ξεχνάει ή παραλείπει στην τελευταία πρόταση το χωρίο το «roug lui» – «για τον ίδιο». Ο αναγνώστης θα πρέπει να τοποθετήσει επαναδιατυπωμένο το χωρίο στα συμφραζόμενά του: «Έχει χάσει πολύ αίμα, αλλά το ψαλίδι το οποίο από συναισθηματική προσήλωση χρησιμοποίησε για να χτυπηθεί δεν εκανε καλά το καθήκον του. Κανένα από τα πλήγματα που είχε καταφέρει στο εαυτό του δεν ήταν επικίνδυνο. Θανατηφόρα για τον ίδιο ήταν μόνο τα τραύματα που είχε κάνει στον κύριο Ντε».

• Στη σελίδα 230: «Μήλησε όρθιος, με ελεγχόμενο λόγο και διαπεραστική φωνή [...] στην ίδια σχεδόν στάση, γεμάτη αυτοκυριαρχία». Το χωρίο [CG, 873] λέει για την φωνή του ομιλητή και για τις χειρονομίες του: «Il parla debout, avec une voix pénétrante et bien ménagée [...] avec un geste presque toujours le même, mais plein d'empire» – «Μήλησε όρθιος, με φωνή ευκρινή και εύηχη [...] με μια κίνηση του χεριού σχεδόν πάντα την ίδια, αλλά επιβλητική».

• Στη σελίδα 234: «οι φυλακισμένοι του Τρούα του έδωσαν πολλές ευκαιρίες να δραπετεύσει κινδυνεύοντας για χάρη του». Το γαλλικό κείμενο λέει κάτι πολύ απλούστερο και θεατικότερο «οι φυλακισμένοι του Τρούα, που όλοι τους θυσία γινόντουσαν γι' αυτό, του έκαναν προτάσεις για να δραπετεύσει» – «des offres d'évasion lui furent faites par les prisonniers de Troyes, qui s'y dévouaient tous» (CG, 875). (Αναφωτιέμαι αν η μετάφραση δεν παρασύρθηκε σε αυτό το χωρίο από το λεξικό Ήπιτη, το οποίο στο λήμμα se dévouer γράφει: «αυτοπ. Προκινούντευνώ υπέρ τινος». Άλλα η κριτική των εργαλείων δεν αποτελεί κανόνα και της μεταφραστικής τέχνης;)

• Στη σελίδα 235: Ο γραφέας του δικαιοστηρίου έχει αναγγείλει στον Κλωντ Γκε «πως τον έμενε μόνο μία ώρα ζωής» – «Εντάξει, είπε ο Κλωντ ψυχρά, κοιμήθηκα τη νύχτα καλά, κι είμαι σίγουρος πως απόψε θα κοιμηθώ ακόμα καλύτερα». Στο γαλλικό τα λόγια του Κλωντ είναι «κοιμήθηκα καλά αυτή τη νύχτα χωρίς να φανταστώ πως θα κοιμόμουν ακόμα καλύτερα την επόμενη» – «j'ai bien dormi cette nuit sans me douter que je dormirais encore mieux la prochaine» (CG, 875). Αναφωτιέμαι αν ο οποιοσδήποτε σπουδαστής θα έκανε σε κάποια εργασία του τις ίδιες παρατηρήσεις με την μία ή την άλλη διατύπωση αυτών των λόγων. (Ας σημειώσω πως ακόμα και το γαλλο-ελληνικό λεξικό του βιβλιοπωλείου Κάουφμαν, Αθήνα 1985, σημειώνει στο λήμμα douter [...] se douter, προαισθάνομαι, υποψιάζομαι, φαντάζομαι).

• Στη σελίδα 239: «Οι βουλές κάθε χρόνο γεμίζουν ασφυκτικά». Ακόμα και

με την διευκρίνιση της σημείωσης αρ. 27 πως πρόκειται για τις «βουλές» των «Ομοτίμων και των Βουλευτών», τι μπορεί να σημαίνει πως «κάθε χρόνο γεμίζουν ασφυκτικά»; Αμέσως μετά από αυτή τη φράση και για σχεδόν δύο σελίδες το κείμενο λέει πως οι «βουλές» ασχολούνται με διάφορα σημαντικά πράγματα, ως τη σελίδα 241, όπου καταλήγει πως «Όλα αυτά είναι σπουδαία, πιστεύουμε εντούτοις ότι θα μπορούσαν να υπάρχουν και ζητήματα ακόμα πιο σπουδαία». Είναι δυνατόν η φράση «Οι βουλές κάθε χρόνο γεμίζουν ασφυκτικά» να εννοεί αυτή την ενασχόληση με ζητήματα σπουδαία; Το γαλλικό κείμενο το λέει πολύ απλούστερα «Les chambres, tous les ans, sont gravement occupées» – «η Βουλή κάθε χρόνο είναι σοβαρά απασχολημένη» [CG, 876].

• Στη σελίδα 244: «Γκρεμίστε αυτό τ' αναχρονιστικό ικρίωμα των εγκλημάτων και των ποινών και ξαναφτιάξτε το». Τι μπορεί να είναι αυτό το «ικρίωμα των εγκλημάτων και των ποινών»; Το γαλλικό κείμενο [CG, 878] είναι «Démontez-moi cette vieille échelle boiteuse des crimes et des peines, et refaites-la. [Refaites votre pénalité, refaites vos codes, refaites vos prisons, refaites vos juges. Remettez les lois au pas des moeurs]»: «Γκρεμίστε την μου αυτή την πεπαλαιωμένη χωλή κλίμακα εγκλημάτων και ποινών και ξαναφτιάξτε την. [Αναμορφώστε το σύστημα των ποινών σας, αναμορφώστε τους κώδικες σας, τις φυλακές σας, τους δικαστές σας. Ξαναφτιάξτε τους νόμους έτσι ώστε να συμβαδίζουν με τα ήθη]».

• Στη σελίδα 247: Η κατακλείδα του κειμένου [CG, 879] αποτελείται από πέντε προτάσεις (οι τρεις τελευταίες παράγραφοι στο ελληνικό). Η πρώτη θέτει το «ξήτημα» – «Το ξήτημα είναι το κεφάλι του λαού» (σελ. 247). Η διατύπωση επανέρχεται στην αρχή της πέμπτης πρότασης (σελ. 248): «Αυτό το κεφάλι του ανθρώπου του λαού». Οι δύο διατυπώσεις «το κεφάλι του λαού» και «το κεφάλι του ανθρώπου του λαού» πρέπει να έχουν θεωρηθεί ισοδύναμες αφού μεταφράζουν μία μόνο γαλλική διατύπωση «το κεφάλι του ανθρώπου του λαού» – «la tête de

l'homme du peuple» (CG, 879). Η ελληνική απόδοση έχει τάχα ανάγκη δύο διατυπώσεων για να πει το ίδιο πράγμα που λέει το γαλλικό κείμενο με μία διατύπωση, πράγμα που θα μπορούσε, αν έτσι το ήθελε ο συγγραφέας, πολύ εύκολα να το έχει και αυτός έτσι πει στη γλώσσα του, η οποία ασφαλώς είναι ικανή να φτιάξει τις δύο διατυπώσεις που χρησιμοποιεί η ελληνική απόδοση;

Ο τόμος κλείνει με μια «Συγχριτική μελέτη των δυο αφηγημάτων του Βίττωρα Ουγκώ: Η τελευταία μέρα ενός καταδίκου και Κλωντ Γκε». Η πρώτη από τις δύο προτάσεις της τελευταίας παραγράφου του τελευταίου κειμένου αυτής της ενότητας είναι: «Σίγουρα, υπάρχουν συσχετισμοί με το σημερινό “παγκόσμιο χωρίο”, όπου η θανατική ποινή ισχύει και εφαρμόζεται στο μεγαλύτερο κομμάτι του πλανήτη, και όχι μόνο σε χώρες υπό ανάπτυξη». Το χωρίο για τη θανατική ποινή φαίνεται ανακριβές – η Διεθνής Αμνηστία (<http://web.amnesty.org/pages/deathpenalty-facts-eng>) σύμφωνα με πληροφορίες έως 11 Μαρτίου 2004 απαριθμεί συνοπτικά 117 χώρες, οι οποίες έχουν καταργήσει ή αναστελεί τη θανατική ποινή και 78 χώρες, οι οποίες την διατηρούν.

Πιθανότατα οι υπεύθυνοι για την έκδοση αυτή δεν θα δώσουν καμία σημασία σε αυτό εδώ το σημείωμα, το οποίο είναι μόνο ένας μερικός κατάλογος προβληματικών σημείων μέσα σε αυτή τη δουλειά τους, που θα έπρεπε να έχουν επισημάνει και διορθώσει πριν εκδοθεί ο τόμος αυτός. Θα αποτολμήσω λοιπόν μια σκέψη. Ας αποσύρει την εργασία του αυτή το Διατανεπιστηματικό Διατημηματικό Πρόγραμμα Μεταπυχαρικών Σπουδών, Μετάφραση-Μεταφραστεολογία, ας αποσύρει τον τόμο ο εκδότης και ας εργαστούν δύο χρόνο χρειαστεί να βγάλουν μία καινούργια, ξαναδουλεμένη, ολοκληρωμένη μορφή, άξια των έργων που μεταφράζουν και των συντελεστών της έκδοσης. Αν δόλοι έχουμε δικαιώματα να κάνουμε κάποια λάθο, ας μην γίνει και το λάθος να θεωρηθεί πως δεν είναι αινώτερη η ευθύνη να τα διορθώσουμε, όταν έχουμε την τύχη να το μπορούμε.